

GÖMÖRI GYÖRGY

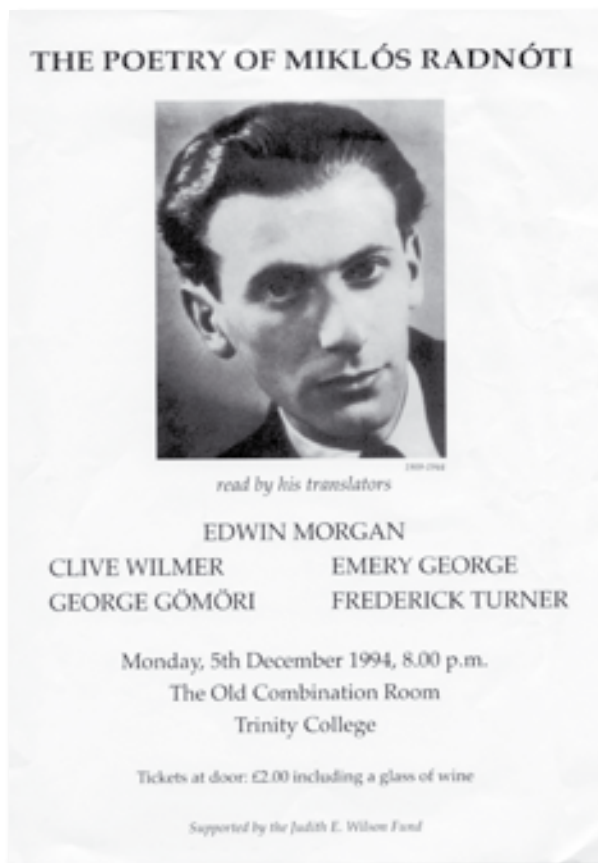
Radnóti angolul

– 100 éve született Radnóti Miklós –

Az angol olvasóközönség John Bowring versantológiájának köszönhetően már a XIX. század első felében belekóstolhatott a magyar költészetbe, de a fordítások minősége miatt egészen a XX. század második feléig nem becsülhette fel annak kiemelkedő értékeit. Ebből a szempontból fordulatot jelentett 1956, illetve az azt követő évtizedekben megjelenő érdeklődés a modern magyar költők iránt Nagy-Britanniában és Amerikában. Ennek több oka is volt: a hatvanas években megindult Londonban a *Modern Poetry in Translation* című folyóirat, amelyben rendszeresen szerepeltek kelet-európai – köztük magyar – költők, Magyarországon pedig a *New Hungarian Quarterly* számos angol, skót és amerikai költőt vagy fordítót tudott rávenni arra, hogy (főleg a PEN Club által készített nyersfordítások alapján) fordítani kezdjenek egy-egy jelentősebb kortárs magyar költőt. Ha ehhez még hozzávesszük a nyugati magyar emigráció ezirányú erőfeszítéseit, azt mondhatjuk, hogy 1980 táján már volt miből válogatniuk a magyar lírát angol nyelven bemutatni kívánó antológiaszerkesztőknek.

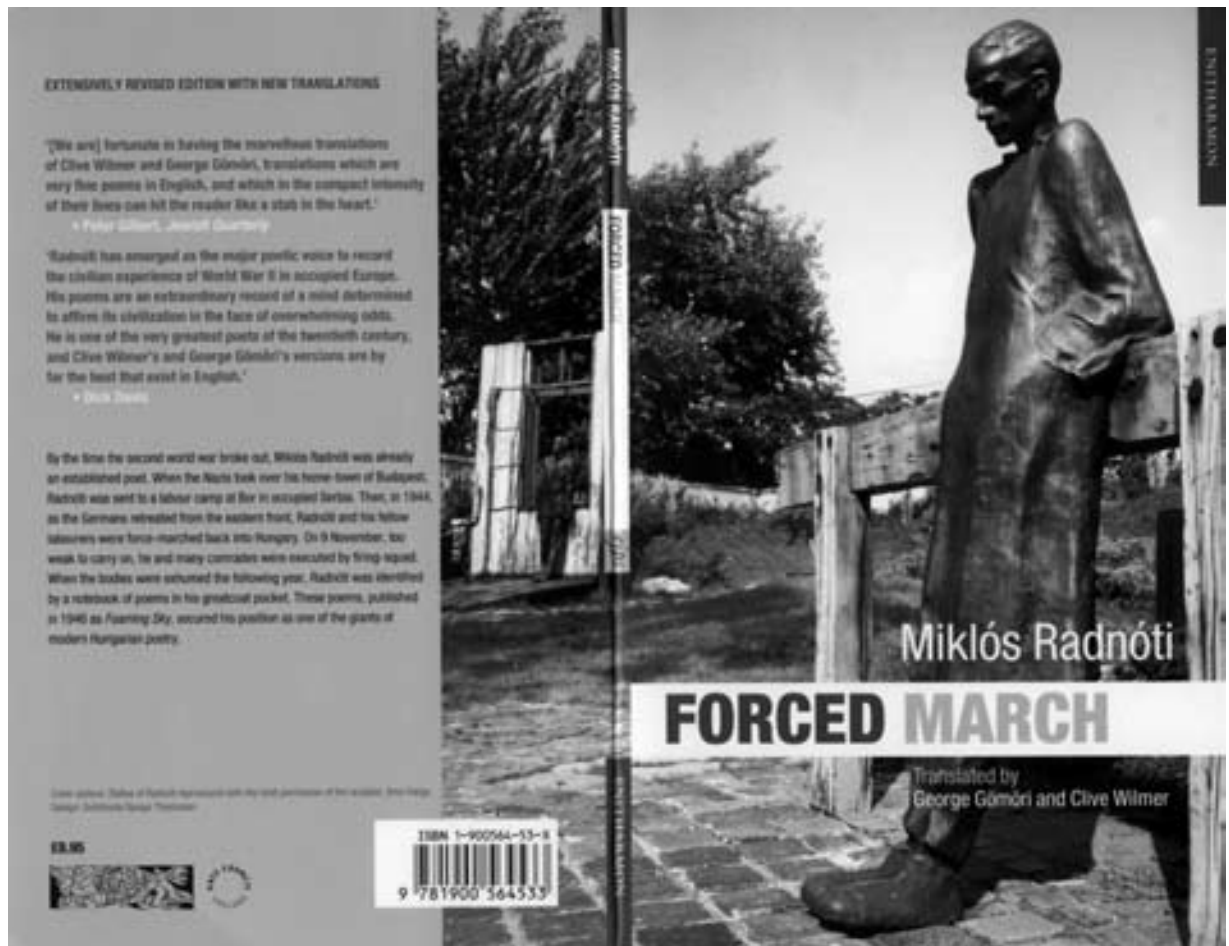
Radnóti Miklós fordítása nem volt véletlen, bár az, hogy Clive Wilmer cambridge-i költővel miért kezdtünk átültetni Yeats nyelvére éppen Radnóti-verseket, voltaképpen egy amerikai fordító-triász „áldásos” tevékenységének volt köszönhető. Ez a Polgár–Marks–Berg-féle antológia egy rangos amerikai kiadó, a Random House kiadásában látott napvilágot 1972-ben – s mivel semmiképpen sem adhatott valós képet Radnóti Miklós költészetének legfőbb értékeiről (a fordítók általában mellőzték a rímeket, illetve a versek eredeti ritmusát, amellet még értelmezési melléfogásokat is jócskán elkövettek), elhatároztuk, hogy megmutatjuk az amerikaiaknak, hogyan kell kedves költőmet, Radnóti Miklóst jól angolra fordítani.

A fordításban ideális partnerre találtam Clive Wilmer személyében. Wilmer a cambridge-i Kings College-ban tanult angol irodalmat, és a hetvenes évek elején egyszerre kezdték érdekelni az akkori Angliában divatba jövő kelet-európai költők és maga a műfordítás. Pár európai nyelven beszél ugyan (olaszul különösen jól, mert éveket töltött Itáliában), de magyarul annak ellenére sem tanult meg, hogy harminc-egynehány éve

együtt fordítunk. Sőt, bizonyos mértékben még kényelmesnek is találja a helyzetet, hogy miután tőlem minden lehetséges információt megkap egy versről, utána azt ennek alapján „megköltetheti” angolul. Nem „átköltetheti”, mert Wilmer igyekszik tartani magát az eredeti vers szelleméhez, hangulatához és formájához. Persze előfordul az is, hogy a magyar versformának az angolban úgy kell megfelelőt találnia, hogy az hasonlít ugyan az eredetire, mégsem teljesen azonos vele. Jó példa erre az, ami Radnóti hexameteraival történt – az angolban csak úgy lehet tökéletes hexametert írni, ha kiváttazzuk az adott sorokat. Ezért Wilmer kitalált egy hexameterre emlékeztető hatütemű sort, ebben fordította az eklogákat – az angolok szerint meggyőző eredménnyel.

Köszöntjük a 75 éves Gömöri Györgyöt

Hozzá kell tennem, hogy angol barátomra, aki maga is jeles költő, mély benyomást tett nemcsak Radnóti sorsa, hanem ennek a klasszikus példákön edzett, de ízig-vérig modern magyar költőnek a gazdag, számos nyugati kortársával érintkező versvilága.

Első angol Radnóti-kötetünkön vagy hat évig dolgoztunk, végül 1979-ben jelent meg a Carcanet Press nevű manchesteri kiadónál. A kötet címe *Forced March* (Erőltetett menet) volt, és a versek döntő többségét az utolsó két Radnóti-kötetből válogattuk össze. Előtte persze számos helyen megjelentek ezek a fordítások, így a *Modern Poetry in Translation* is közölt belőlük, meg több amerikai folyóirat. Időközben még egy harmadik Radnóti-fordításkötet is felbukkant a brit könyvpiacra, és elégtétellel nyugtáztuk, hogy volt olyan angol kritikus, aki hajlandó volt összevetni a három kötetet (ebben benne volt a korábbi Polgár-Marks-Berg-vállalkozás is), és utána arra a következtetésre jutni, hogy a három közül egyedül a miénkből derül ki, hogy Radnóti *valóban nagy költő*. Könyvünkért néhány szép kritikát kaptunk és még egy díjat is – az Artisjus, a Magyar Jogvédő Iroda nívódíját. A díjjal

járó pénzösszeg jó alkalom volt arra, hogy Clive Wilmer ellátogasson Budapestre, megismerkedjen néhány hazai anglistával, valamint a magyar konyha kulináris élvezeteivel. (1980-ban még voltak ilyenek...)

Ez az első kötet elég szépen fogyott – a nyolcvanas évek végére már alig lehetett felhajtani belőle egy-egy példányt. Érdekes módon fordításaink valahol megragadtak az angol irodalmi tudatban. Igaz, hogy közben a vasszorgalmú Emery George Amerikában két Radnóti-kötetet is összeállított – az egyiknek a címe *Complete Poetry*, vagyis „Összes versek” volt, amit én kissé elhibázott vállalkozásnak véltem, hiszen kizárólag az irodalomtörténészeket érdekelheti az, hogy 1932 előtt Radnóti hány rossz verset írt – írt ő még „proletkultos” verseket is abban az időben! Az Emery George-dzsá amerikaiasodott György Imre egy vaskos Radnóti-életrajzot is írt angolul (ez 1986-ban jelent meg), tele mikrofilológiai elemzésekkel. Előtte már 1983-ban Marianne D. Birnbaum is próbálkozott ilyennel, majd őket követte (ugyancsak Amerikában) Ozsváth Zsuzsanna Radnóti-biográfiája, amely olvasmánysabb volt ugyan, mint az előzőek, de erősen vitatható

Forced March by Miklós Radnóti

A fool he is who, collapsed, rises and walks again,
Ankles and knees moving alone, like wandering pain,
Yet he, as if wings uplifted him, sets out on his way,
And in vain the ditch calls him back, who dare not stay.
And if asked why not, he might answer – without leaving his path –
That his wife was awaiting him, and a saner, more beautiful death.
Poor fool! He's out of his mind: now, for a long time,
Only scooped winds have whirled over the houses at home,
The wall has been laid low, the plum-tree is broken there,
The night of our native hearth flumes, thick with fear.
Oh if only I could believe that everything of worth
Were not just in my heart – that I still had a home on earth;
If only I had! As before, jam made fresh from the plum
Would cool on the old verandah, in peace the bee would hum,
And an end-of-summer stillness would bask in the drowsy garden,
Naked among the leaves would sway the fruit-trees' burden,
And Fanni would be waiting, blonde, by the russet hedgerow,
As the slow morning painted slow shadow over shadow –
Could it perhaps still be? The moon tonight's so round!
Don't leave me friend, shout at me: I'll get up off the ground!

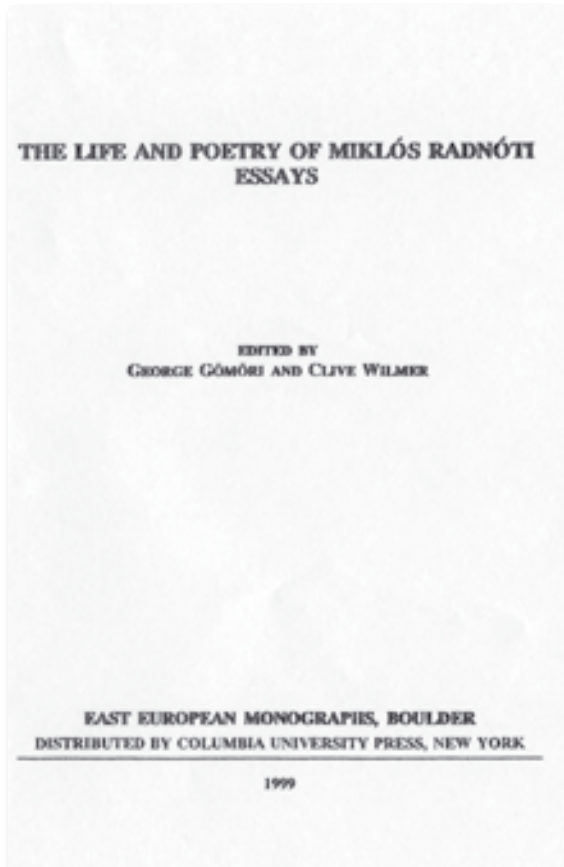
from *Forced March: Selected Poems*, translated by Clive Wilmer & George Gömöri
(Enitharmon Press, August 2003, £8.95). The statue of Radnóti is reproduced by
kind permission of Imre Varga.

részeket, illetve téves következtetéseket is tartalmazott. Radnótiról a legszokásosabb képet talán mégis az a sokszerzős tanulmánykötet (*The Life and Poetry of Miklós Radnóti*) adhatta angolul, amely 1999-ben látott napvilágot egy közép-kelet-európai szerzőket megjelentető amerikai kiadó sorozatában – ez lényegében annak a nemzetközi emlékkonferenciának az előadásaiból állt össze, amelyet én szerveztem az angliai Cambridge-ben 1994-ben, a költő halálának ötvenedik évfordulóján.

Nem érdektelen, hogy ezt az angol nyelvű konferenciát akkor tartottuk, amikor a rendszerváltás utáni Magyarországon Radnóti egyáltalán „nem volt divatban”, és itthon hasonló konferenciát sem rendeztek emlékére. Ez már akkor feltűnt egyik meghívott előadónknak, Szegedy-Maszák Mihálynak, aki úgy emlékszem, töprengett is rajta, miért nem érdekli a fiatalokat igazán Radnóti. Mivel az irodalmi emlékezet alapján ciklikus, ez engem akkor nem nagyon zavart; mint ahogy az sem, hogy *Radnóti and the Bible* című előadásom egyes kritikusok enyhe rosszallását váltotta ki, olyanokét, akik Radnótit mindig vagy szocialista, vagy antikizáló vonatkozásban közelítették meg, és valahogy nem hitték el, hogy a zsidó születésű Radnóti spiritualizmusa szenvedélyes keresztény hiten és elkö-

telezettségen alapul. A fenti tanulmánykötet, amelyet Clive Wilmerrel együtt szerkesztettünk, a Radnóti életművét különböző nézőpontokból megközelítő értékes tanulmányok mellett angol nyelvű bibliográfiát is közölt, de volt egy (engem eléggé elszomorító) szépséghibája: a magyar nyelvű versidézetek csak eltorzított formában olvashatók benne, mert a nyomdász nem próbált beszerezni kétekezetes betűket.

Visszatérve a cambridge-i Darwin College-ban rendezett 1994-es konferenciára, sikerült azt összekapcsolnunk egy versolvasó-esttel a Trinity College dísztermében. Ezen Radnótinak számos fordítója szerepelt rajtunk kívül, a már említett Ozsváth Zsuzsanna és társfordítója Frederick Turner, valamint Emery George Amerikából és a kitűnő skót költő-műfordító Edwin Morgan is. Morgan számos más magyar költőt ültetett át angolra Petőfitől József Attiláig, s az, hogy pár Radnóti-verset is vállalt, már jelezte a *Tajtékos ég* költőjének nemzetközi rangját. Ezt a rangot egyébként több versantológia megerősítette a kilencvenes években, amikor a második világháborúval foglalkozó versgyűjtemények szerkesztői már nem hagyhatták figyelmen kívül Radnótit... Ezek közül a legnagyobb sikere Desmond Graham 1994-es *Poetry of the Second*

World War című antológiájának volt, amely nemcsak brit és amerikai költőkből merített. Ebben egyébként hét Radnóti-fordításunk mellett más magyar költőket (Pilinszky János, Illyés Gyula) is beválogattak. Amikor aztán a magyar születésű, de angol költővé lett George Szirtessel nekiláttunk egy olyan antológia szerkesztésének, amelyik a XX. századi magyar líra legjobb angol fordításait mutatta be Szabó Lőrincától Ferencz Győzőig, Radnóti Miklós tíz verssel a kiemelt szerzők között szerepelt. A *Colonnade of Teeth* című versantológiánk (Bloodaxe, 1996) méltatásakor többek között az ír Dennis O'Driscoll írt elismerő szavakat magáról a költőről, illetve a Clive Wilmerrel készített fordításainkról. Ennek ellenére Magyarországon a Maecenas Kiadó 1992-ben *33 vers* (33 Poems) címen egy olyan kis, kétnyelvű kötetet hozott forgalomba, amelyet az Angliában élő, magyar születésű Thomas Land fordított. A kilencvenes években a Corvina Kiadó jóvoltából a szintén angliai magyar Peter Zollman Radnóti-fordításait is alighanem többen olvasták, mint a mieinket.

Ez nem baj, hiszen *varietas delectat* – a sokféleség gyönyörködtet, de a kétezredik év fordulóján eldöntöttük a jelenleg is a cambridge-i egyetemen tanító Wilmerrel, hogy csinálunk egy új, teljesebb Radnóti-válo-

gatást. Ehhez sikerült egy lenyűgözően szép címlapot találnunk – Varga Imre szobrászművész barátom teljes alakú Radnóti-szobra van a 2003-ban megjelent újabb *Forced March* színes borítóján. A könyvet a rangos londoni Enitharmon Press adta ki, és bemutatóját egy zsúfolt kis hampsteadi színházban rendeztük meg, ahol egy csellista lány játszott szép darabokat a Wilmer–Gómori páros által elmondott Radnóti-fordítások között. (A magyar szokástól eltérően színészeket nem vettünk igénybe.) Elhangzott itt Radnóti 1943-ban írt híres Párizs-verse angolul és magyarul – és arra vagyok a legbüszkébb, hogy egy jelen lévő hegedűművész megdicsérte mindkét vers elmondását, illetve hangzását. Úgy látszik, sikerült átmentenünk valamit Radnóti verszenéjéből Keats és Shelley nyelvére.

Most, Radnóti Miklós centenáriuma, több helyen elhangzottak angolul versei, még januárban felkértek engem, hogy olvassam fel az *Erőltetett menet* fordítását egy, a londoni szlovák követség által rendezett holokauszt-emlékestén. Fordításaink, egy rövid bevezetővel (*Modus moriendi*), megtalálhatók az interneten, az angolra fordított magyar irodalom honlapján (www.hlo.hu), és minden valószínűség szerint az angol média is megemlékezik valamilyen formában a májusi Radnóti-évfordulóról. Clive Wilmertől tudom, hogy összegyűjtött verseinek 2010-re tervezett kiadásába több Radnóti-fordítást is bele akar venni, mert ezek legjobbjait egyenrangúnak tartja saját angolul írt verseivel. Ennél nagyobb elismerés, úgy hiszem, eddig nagyon kevés magyar költőt ért a más nyelvekből viszonylag keveset fordító és más nyelvű írókat-költőket nehezen befogadó Szigetországban. ■